

Janusz Mariański¹

KS. WŁADYSŁAW PIWOWARSKI (1929–2001) – WSPÓŁTWÓRCA POLSKIEJ SOCJOLOGII RELIGII

Władysław Piwowarski urodził się w dniu 1 stycznia 1929 roku w Mokrzkach (b. pow. brzesko, woj. krakowskie). Rodzice – Walenty i Anna z domu Matys, byli rolnikami. Egzamin dojrzałości złożył w Państwowym Gimnazjum w Brzesku w 1949 roku. Studia filozoficzno-teologiczne odbywał w Tarnowskim Instytucie Teologicznym, w Warmińskim Seminarium Duchownym „Hosianum” i na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w latach 1949–1958. Stopień magistra filozofii w zakresie filozofii praktycznej uzyskał na Wydziale Filozoficznym KUL. 28 września 1956 r. na podstawie rozprawy pt. *Państwo jako społeczność naturalna według św. Tomasza z Akwinu* (promotor: prof. dr hab. Jan Turowski). Święcenia kapłańskie przyjął w Olsztynie w 1958 r. W ciągu jednego roku i pięciu miesięcy pracował w duszpasterstwie parafialnym w Giżycku. W tym czasie był nauczycielem religii w Państwowym Gimnazjum Ogólnokształcącym w Giżycku (Szkoła nr 7)².

---

¹ Prof. dr hab., Wyższa Szkoła Nauk Społecznych z siedzibą w Lublinie; Instytut Nauk Socjologicznych, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II; januszm@kul.lublin.pl; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0620-8000>.

² J. Mariański, *Moi wielcy Mistrzowie i Nauczyciele w socjologii religii i moralności*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2020, s. 111–191; Piwowarski Władysław [biogram]. W: G. Polak, *Kto jest kim w Kościele. Ekumeniczne „who is who” chrześcijaństwa w Polsce. Stan na dzień 15 lutego 1999 r.* Wydawca: Katolicka Agencja Informacyjna, Warszawa 1999, s. 289–290; W. Sadłoń, *Lubelsko-warszawska szkoła socjologii religii, W: Polska socjologia wczoraj i dziś. Młodzi socjologowie wobec problemów tradycji i teraźniejszości*, red. K. Łuczaj, K. Kaczorowski, Redakcja Wydawnictw AGH, Kraków 2011, s. 100.

Ks. prof. Władysław Piwowarski jest znany w kraju i za granicą przede wszystkim jako socjolog religii. Jego prace socjologiczne stanowią istotny element składowy (chciałoby się powiedzieć – klasyczny) polskiej socjologii religii, wyznaczały i wciąż wyznaczają jej rozwój. Większość z nich zamykała pewien etap rozwoju socjologii religii w Polsce i otwierała nowy. Trudno byłoby sobie dzisiaj wyobrazić gruntowne studia nad religijnością bez uwzględnienia socjologicznego dorobku ks. prof. Piwowarskiego. W niniejszym opracowaniu zwrócimy uwagę jedynie na wybrane aspekty jego koncepcji socjologii religii (socjologia religii jako subdyscyplina socjologiczna), religijność jako przedmiot badań socjologicznych, metodologiczne problemy socjologii religii). Pomijamy jego naukowe osiągnięcia w zakresie socjologii moralności, filozofii społecznej, katolickiej nauki społecznej i teologii pastoralnej³.

Według opinii niektórych socjologów prowadzone od wielu lat badania socjologiczne nad religijnością, oparte na opracowanej koncepcji teoretycznej i empirycznej przez ks. Władysława Piwowarskiego, sprawiają, że „czasem mówi się o lubelskiej szkole w socjologii religii”⁴, w której badania socjologiczne nad religią charakteryzują się neutralnością metodologiczną i związkiem ze światową socjologią religii. Piwowarski uprzystępniał w Polsce dorobek amerykańskich, francuskich i niemieckich socjologów religii i stworzył kompleksową koncepcję religijności, którą zastosował w badaniach będących wzorem dla wielu socjologów po dzień dzisiejszy. Zastrzegał jednak, że przemiany religijnych w Polsce nie można interpretować wyłącznie na podstawie schematów wypracowanych na Zachodzie.

1. Socjologia religii Władysława Piwowarskiego

Najogólniej rzecz biorąc, socjologia religii bada wzajemne związki i oddziaływania religii i społeczeństwa, nie zajmuje się genezą i istotą religii, czyli nie stawia pytań o pochodzenie religii czy też na czym ona polega.

---

³ M. Marczewski, *Ks. prof. Władysław Piwowarski (1929–2001)*, „Collectanea Theologica” 76: 2006 nr 1, s. 173–180; K. Święś, *Wkład ks. prof. Władysława Piwowarskiego w rozwój katolickiej nauki społecznej*, „Roczniki Teologiczne” 2004, vol. 51, nr 6, s. 301–310.

⁴ I. Borowik, *Odbudowywanie pamięci. Przemiany religijne w Środkowo-Wschodniej Europie po upadku komunizmu*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2000, s. 211.

„Socjologia interesuje się religią w aspekcie społeczno-kulturowym i to w ograniczonym zakresie. Stawiane przez nią pytania dotyczą odrębnej i specyficznej kategorii faktów. Dawniejsi socjologowie interesowali się wpływem społeczeństwa na religię i religii na społeczeństwo. Zbyt mocno akcentowali jednak ekonomiczne, społeczne, kulturowe i polityczne skutki religii dla społeczeństw, nie doceniali natomiast religii jako podstawowego wymiaru życia, który dla wielu ludzi stanowi dymensję *sui generis* nie redukowaną do innych dymensji. Inaczej mówiąc, istnieje pewien wachlarz faktów związanych z różnymi formami życia społecznego, które spostrzega się tak w płaszczyźnie postaw i zachowań jednostek i grup ludzkich, jak i w płaszczyźnie instytucji i organizacji religijnych. Te właśnie specyficzne fakty społeczne stanowią przedmiot zainteresowań socjologii religii”⁵.

Socjologia religii, podobnie jak socjologia ogólna, obserwuje i analizuje fakty społeczne w sposób obiektywny i pozytywny. Znaczący to, że opisuje te fakty, mierzy, klasyfikuje i porównuje według pewnych charakterystyk: od bardziej prostych do bardziej złożonych. Wymienione czynności zmierzają do zrozumienia i wyjaśnienia faktów religijnych jako faktów społecznych (socjologia religii). W drugim etapie próbujemy zbadać związki pomiędzy zmiennymi, sformułować prawidłowości oraz wykryć przyczyny i skutki. „Mówiąc krótko, obserwacja, opis i typologia to badanie naukowe należące do socjografii, interpretacja zaś, analiza, wyjaśnienie to badanie naukowe należące do socjologii. Obydwa te etapy są ze sobą ściśle powiązane”⁶.

Podstawowym uprawomocnieniem socjologii religii jest religijny wymiar zjawisk społecznych oraz społeczny wymiar religii. Religii nie można traktować wyłącznie jako zmiennej niezależnej (wyjaśniającej), wywołującej pewne procesy społeczne w społeczeństwie i kulturze ani wyłącznie jako zmiennej zależnej (wyjaśnianej), odzwierciedlającej procesy zachodzące w środowisku społecznym. Religia posiada także własną dynamikę rozwojową i oddziałuje na społeczne wzory zachowań i instytucje społeczne. Stąd socjologia religii jest systematyczną wiedzą o regularnościach relacji religii i społeczeństwa, jej przedmiotem jest „religia

⁵ W. Piwowarski, *Wprowadzenie*. W: *Socjologia religii. Antologia tekstów*, red. W. Piwowarski, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 1998, s. 7.

⁶ Tenże, *Socjologia religii*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1996, s. 18.

we wszystkich społecznych kontekstach źródłowych (społeczna geneza religii i religijności), strukturalnych (społeczne formy i funkcje religii oraz religijności), kulturowych (wzory, instytucje, organizacje, zjawiska religijne). Religia należy do uniwersum symbolicznego każdej uporządkowanej strukturalnie zbiorowości ludzi. Przenika całą historię człowieka⁷.

Przedmiotem badań socjologii religii są fakty religijne, które tworzą pewną odrębną i specyficzną kategorię zjawisk i procesów. Są one klasyfikowane przez badaczy w zależności od ich zainteresowań i stanowisk metodologicznych. Socjologia nie zajmuje się jednak badaniem genezy i istoty faktów religijnych. Traktuje religię jako zjawisko społeczne, ale nie chce wyjaśniać jej powstania i rozwoju przyczynami wyłącznie społecznymi, a tym bardziej nie przyjmuje założenia, że odpowiednia zmiana stosunków społecznych prowadzi do jej zmiękczenia, a nawet całkowitego zaniku. Socjolog postrzega religię *sub specie temporis*, a zatem z konieczności pozostawia jako kwestię otwartą, czy i jak można ją postrzegać *sub specie aeternitatis*⁸. Tak jak idee religijne mogą prowadzić do empirycznie uchwytnych zmian w strukturze społecznej, tak zmiany w strukturze społecznej wpływają na poziom religijnej świadomości i wyobrażeń. Religia jawi się jako siła kształtująca w jednej sytuacji i jako zjawisko zależne w innej sytuacji historycznej⁹.

Wśród socjologów religii upowszechniło się przekonanie, że dyscyplina, którą uprawiają, ma charakter świecki, że religijności, którą badają, nie przypisują jakiegoś wyższego znaczenia niż innym zjawiskom społecznym. Religijność – badana z socjologicznego punktu widzenia – podlega tym samym prawidłowościom, co i inne zjawiska społeczne. Socjologia dostarcza jednak tylko wiedzy prawdopodobnej, a socjolog nie określa czym jest religijność w ogóle, lecz zajmuje się religijnością, która wykazuje powiązania z życiem społecznym, z kontekstem społeczno-kulturowym. Ujmuje więc głównie zewnętrzne przejawy tego,

---

⁷ A. Wójtowicz, *Współczesna socjologia religii. Założenia, idee, programy*, Wyższa Szkoła Społeczno-Gospodarcza w Tyczynie, Tyczyn 2004, s. 14.

⁸ P.L. Berger, *Święty baldachim. Elementy socjologicznej teorii religii*, tłum. Włodzimierz Kurdziel, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 1997, s. 227.

⁹ Tenże, *Sekularyzacja a problem wiarygodności religii*, tłum. Włodzimierz Kurdziel, W: *Socjologia religii*, red. F. Adamski, Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, Kraków 1984, s. 378.

co przeżywa człowiek religijny i grupy społeczne o charakterze religijnym. Socjolog interpretujący religijność jako fakt społeczny i niesprowadzający jej tylko do wymiarów społecznych, przyjmuje pewien punkt widzenia metodologiczny, który można by określić jako metodologiczny antyredukcjonizm.

Socjologia religii jako nauka empiryczna, posługująca się kategoriami obserwacji, eksperymentu i rozumowania indukcyjnego, bada przejawy życia religijnego dostępne metodom socjologicznym. „Katolicki socjolog świadomy jest istnienia rzeczywistości nadprzyrodzonej, ale nie może jej badać ze względu na nieadekwatność stosowanych przez niego metod”¹⁰. Obserwuje on i analizuje fakty społeczne w sposób obiektywny i pozytywny. Socjologia religii jako subdyscyplina socjologiczna zajmuje się tylko określonym aspektem zjawiska religijnego. Nie interesują ją wprost ani Bóg, jego istota i istnienie, ani oddziaływanie Boga na człowieka poprzez łaskę, ponieważ te wartości i prawdy religijne nie mogą być przedmiotem badań nauk empirycznych. Socjolog bada natomiast wyobrażenia, jakie mają ludzie wierzący o Bogu, ich postawy wobec Boga i prawd objawionych przez niego oraz podawanych przez Kościół do wierzenia, a także wpływ, jaki wiara w Boga wywiera na religijne i świeckie zakresy życia. Socjologia religii nie wartościuje wprost zjawisk religijnych, nie wypowiada się na temat prawdziwej czy fałszywej pobożności, obiektywności wartości religijnych i moralnych, interesuje się natomiast skutkami religii w życiu jednostek i grup społecznych, krótko mówiąc, społeczno-kulturowym aspektem życia religijnego¹¹.

Piwowski opowiadał się za substancjalnymi definicjami zjawiska religijnego (rzeczowe, treściowe). W rzeczywistości społecznej funkcjonuje nie jakaś ogólna religijność, lecz ta ukształtowana w procesie akulturacji czy socjalizacji społeczna forma religijności i ona – jako kategoria społeczno-kulturowa – jest przedmiotem dociekań zwolenników definicji treściowych. Wysuwają oni trzy ważne dyrektywy metodologiczne, które powinny być stosowane łącznie, jeżeli chce się skonstruować właściwą koncepcję zjawiska religijnego, zgodnie z intuicyjnymi i konwencjonalnymi określeniami religijności. Można je ująć następująco: „a religijność,

¹⁰ W. Piwowski, *Religijność wiejska w warunkach urbanizacji. Studium socjologiczne*, Biblioteka „Więzi”, Warszawa 1971, s. 16.

¹¹ Tamże, s. 11.

która przy obecnie stosowanych metodach może być przedmiotem badań, jest religijnością zinstytucjonalizowaną; b. religijność, jaka występuje w rzeczywistości społecznej, jest ograniczona kontekstem społeczno-kulturowym; c. religijność jako kategoria społeczno-kulturowa nie może być rozumiana inaczej, jak tylko przez odniesienie do świata pozaempirycznego¹². Profesor wskazuje na niewątpliwe zalety substancjalnego ujęcia zjawiska religijnego, które daje szansę odróżnienia religijnego od świeckiego „systemu znaczeń” oraz możliwość operacjonalizacji pojęcia religijności, co jest nieodzownie związane z badaniami empirycznymi nad religijnością. Unikamy w ten sposób błędów funkcjonalistów, którzy przystępując do badania życia religijnego nie wiedzą, co właściwie jest przedmiotem ich badań. Pod jego wpływem wielu socjologów w Polsce przyjmuje substancjalną definicję religii, według której do religii są odnoszone tylko te systemy i zjawiska, które odnoszą się do rzeczywistości pozaempirycznej.

Dalsze doprecyzowanie przedmiotu badań socjologicznych dotyczy układu odniesienia, czyli swoistych „ram”, w których znajduje zastosowanie określone pojęcie religijności oraz wybór parametrów i wskaźników życia religijnego. W literaturze przedmiotu Piwowarski odnalazł cztery różne układy odniesienia, stanowiące punkt wyjścia w badaniach na religijność: „a. niejasne pojęcie religijności oraz dowolny wybór parametrów i wskaźników; b. instytucjonalne pojęcie religijności oraz bardziej lub mniej adekwatny wybór parametrów i wskaźników; c. środowiskowe pojęcie religijności oraz bardziej lub mniej adekwatny wybór parametrów i wskaźników; d. ustalone indukcyjnie pojęcie religijności oraz bardziej lub mniej adekwatny wybór parametrów i wskaźników”¹³.

Socjolog nie rozstrzyga zagadnień teologicznych, a uprawianie socjologii religii nie może być argumentem na rzecz światopoglądu religijnego ani też przeciw niemu – na rzecz światopoglądu niereligijnego. Czy jednak socjolog nie powinien aktywnie uczestniczyć w kreowaniu rzeczywistości religijnej, formując wnioski w sprawie przekształcania jej w określonym kierunku, a nawet angażować się w te działania? Ks. Piwowarski bardzo mocno troszczył się o nadanie socjologii religii charakteru

¹² Tamże, s. 16.

¹³ Tamże, s. 23.

monodyscyplinarnego, która ma wspólny dla całej socjologii przedmiot formalny, tj. posługuje się pojęciami, metodami i teoriami wypracowanymi w całej socjologii, ale jest nauką świecką. Od innych subdyscyplin socjologicznych różni się przedmiotem materialnym, tj. specyficznym rodzajem problematyki. Jedynie tak uprawiana socjologia religii może być przydatna dla badań inter- i multidyscyplinarnych, czy transdyscyplinarnych. Piwowarski protestował wielokrotnie przeciwko wprowadzaniu różnych nauk (np. filozofii religii, tym bardziej teologii) do badań monodyscyplinarnych, a zwłaszcza do prac empirycznych z zakresu socjologii religii.

W wywiadzie z ks. Ryszardem Iwanem profesor Piwowarski podkreślił: „Socjologię religii traktowałem zawsze jako subdyscyplinę socjologiczną, a nie jako zakamuflowaną dziedzinę filozofii lub teologii. Inaczej mówiąc, traktowałem ją jako naukę świecką, która może oddać duże usługi duszpasterstwu. Wywołało to w Polsce dyskusję na temat charakteru socjologii religii. Na szczęście już to minęło i socjologia religii w Polsce rozwija się w dwu kierunkach: teoretycznym i empirycznym. W pierwszym korzysta z dorobku światowej socjologii religii: teorii, pojęć i metod, w drugim zaś rozwija badania, których rezultaty są powszechnie aprobowane. Badania te zmierzają do uchwycenia uwarunkowań przemian religijności polskiej oraz do ukazania jej stanu tak w płaszczyźnie ogólnonarodowej, jak i życia codziennego, z uwzględnieniem zarówno jednostek terytorialnych, jak też grup i kategorii społecznych”¹⁴.

Można bez przesady powiedzieć, że socjologia religii, m.in. dzięki książkom i artykułom Władysława Piwowarskiego, znalazła „pełną legitymizację wśród innych subdyscyplin socjologicznych. Jej status naukowy i osiągnięcia naukowe nie budzą wątpliwości” i z pewnym zastrzeżeniem, że „polska socjologia religii w niczym nie odbiega od standardów światowych”¹⁵. W ostatnich kilkunastu latach swojego życia profesor nie prowadził osobiście badań empirycznych, ale wiele takich badań zainicjował bądź nimi pośrednio kierował w ramach prac magisterskich, doktorskich i habilitacyjnych swoich uczniów. Najogólniej można by po-

¹⁴ R. Iwan, *U progu polskiej demokracji. Szkice etyczno-społeczne – wywiady – rozmowy*, Wydawnictwo Norbertinum, Lublin–Kilonia 1994, s. 129.

¹⁵ W. Piwowarski, *Socjologia religii w Polsce – problemy legitymizacji dyscypliny*, „Przełęcz Religioznawczy” 1997, nr 1, s. 11.

grupować te badania empiryczne w następujące działy: wpływ uprzemysłowienia i urbanizacji na przemiany religijności, religijność różnych kategorii zawodowych, religijność grup społecznych (młodzież, rodzina, ruchy młodzieżowe, zakony, parafie katolickie), religijność regionów (Warmia, Kaszuby, Rzeszowszczyzna, Kurpie), praktyki religijne i ich uwarunkowania, powołania kapłańskie i zakonne.

2. Metodologiczne problemy socjologii religii

Założenia teoretyczne do swojej koncepcji religii profesor Piwowarski czerpał w początkowej fazie swojej twórczości naukowej ze szkoły francuskiej i belgijskiej (Fernand Boulard, François Houtart, Gabriel Le Bras, Jean Laloux, Jean Lardiére, Jean Maître). W latach siedemdziesiątych XX w. i późniejszych duży wpływ na jego socjologiczną teorię religijności wywierała socjologia niemiecka i austriacka (Ursula Boos-Nünning, Norbert Greinacher, Franz-Xaver Kaufmann, Günter Kehrer, Thomas Luckmann, Niklas Luhmann, Joachim Matthes, Oswald Schreuder, Joachim Wach, Max Weber, Michael P. Zulehner), socjologia angielska (np. Roland Robertson), amerykańska (Robert N. Bellah, Peter L. Berger, Charles Y. Glock, Talcott Parsons, Rodney Stark, Milton Yinger) i francuska (Hervé Carrier, Émile Durkheim, Émile Pin, Jean Rémy).

W określeniu przedmiotu badań socjologii religii ks. prof. Piwowarski opowiada się za substancjalną definicją zjawiska religijnego. Wyznacza ją tzw. rzeczywistość pozaempiryczna, traktowana jako „nadprzyrodzone”, „transcendentne”, „święte” czy Bóg. We wszystkich tych wyrażeniach chodzi o substancjalne ujęcie religijności, właściwe dla społeczno-kulturowego kontekstu związanego z tradycją judeochrześcijańską. Bez tego odniesienia do rzeczywistości pozaempirycznej zjawisko religijne w tym kontekście nie mogłoby być właściwie uchwycone i zrozumiałe¹⁶. Substancjalna definicja religijności wymaga operacjonalizacji, czyli ustalenia parametrów informujących o faktycznych przejawach życia religijnego w określonym kontekście społeczno-kulturowym.

Religijność miejską i wiejską badał Władysław Piwowarski w ramach siedmiu parametrów religijności. Według niego „siedem parametrów re-

---

¹⁶ Tamże, s. 5-7.

ligijności można uznać w świetle dotychczasowego stanu badań w zakresie socjologii religii za wyczerpujące dla opisu i analizy zjawisk religijnych¹⁷. Adekwatny wybór parametrów i wskaźników religijności stanowi niewątpliwie jego ważne osiągnięcie naukowe. „Zgromadzony został ogromny materiał źródłowy, dotyczący różnych przejawów religijności i pozwalający weryfikować hipotezy przemian polskiej religijności”¹⁸.

Wypracowany przez Piwowarskiego wielodymensyjny model religijności zawiera podstawowe płaszczyzny społecznej formy religii, nacechowanej instytucjonalnie, społecznie i kulturowo, czyli religijności znajdującej się pod bezpośrednim lub pośrednim wpływem Kościoła. Jakkolwiek każdy z wymienionych w tym modelu parametrów odzwierciedla jakiś znaczący aspekt życia religijnego, a wszystkie razem wzięte stanowią dostateczne odniesienie do badań nad religijnością zinstytucjonalizowaną, to jednak przyjęcie takiej orientacji teoretycznej ogranicza nieco perspektywę badawczą, zwłaszcza gdy chodzi o pojawiające się nowe zjawiska religijne, pozostające poza bezpośrednim lub nawet pośrednim wpływem Kościoła (religijność pozakościelna, kościelnie nieufundowana, niezorganizowana, rozproszona, bezdomna, płynna, niezinstytucjonalizowana, postmodernistyczna, zmutowana itp.)¹⁹.

Religijność kościelna w pełni ortodoksyjna czy selektywna jest w Polsce rzeczywistością dominującą i prawdopodobnie długo nią będzie. Można ją, i tak się robi w dalszym ciągu, badać stosując paradygmat zaproponowany przez Piwowarskiego. Religijność kościelna o charakterze selektywnym będzie w społeczeństwie polskim narastać i w tym sensie poszerzać się będą możliwości badawcze socjologii religii. Trudno jest rozstrzygnąć czy upowszechniającą się w społeczeństwie polskim religijność selektywną, należy interpretować w kategoriach słabnącej religijności kościelnej, czy też jako alternatywę dla instytucjonalnie określonej religijności. Prof. Piwowarski dostrzegał potrzebę nowego podejścia w badaniach nad religijnością w związku z nowym kontekstem społeczno-kulturowym. Badanie przemian Kościoła katolickiego i religijności

¹⁷ Tamże, s. 8.

¹⁸ K. Ryczan, Ks. Władysław Piwowarski, 1 stycznia 1929–4 sierpnia 2001, „Studia Socjologiczne” 2001, nr 3, s. 24.

¹⁹ Š. Ondrej, *Úvod do sociológie náboženstva. Filozofická fakulta UKF v Nitre*, Nitra 2021, s. 31–51.

katolików po przejściu od totalitaryzmu do demokracji – pisał w 1993 r. – wymaga postawienia uzupełniających hipotez uwzględniających polską specyfikę²⁰.

Wypracowany przez Piwowarskiego schemat badania religijności zinstytucjonalizowanej i środowiskowej z trudem można zastosować do zjawisk określanych jako religijność pozakościelna. Religijność pozakościelna (zindywidualizowana, sprywatyzowana, niewidzialna, „łazikująca”) w szerokim rozumieniu tego słowa odnosi się do wszelkich form życia religijnego, które kształtują się poza wielkimi Kościołami chrześcijańskimi (katolicyzm, prawosławie, protestantyzm), a więc obejmuje ona zarówno tradycyjne sekty, jak i nowe ruchy religijne niezwiązane z wielkimi Kościołami. Tego rodzaju religijność odbiega mniej lub bardziej znacząco od tej, która jest propagowana i oczekiwana przez Kościoły, od systemu wartości i norm oraz oczekiwanych ról w ramach instytucji kościelnych.

W sensie ścisłym religijność pozakościelną odnosimy do tych form życia religijnego, które kształtują się poza formami zinstytucjonalizowanych religii (łącznie z nowymi ruchami religijnymi). Chodzi o tych wierzących, którzy określają siebie jako religijnych, ale równocześnie – mniej lub bardziej radykalnie – odrzucają wszelką religię zinstytucjonalizowaną. Wierzą oni, że drogę do Boga (rozmaicie rozumianego) odnajduje się nie poprzez społecznie uznane formy religii, lecz dzięki osobistej wierze. Mają swojego Boga, swoje niebo, swoje zbawienie, swoje małe *credo*. Niewiele znaczą dla nich granice pomiędzy poszczególnymi religiami i wyznaniem.

Warto byłoby zastanowić się nad możliwością tworzenia paradygmatu socjologii religii uprawianej po polsku. Oczekiwania pod adresem socjologii religii rosną. To, co w warunkach indywidualizacji i pluralizacji rozumie się przez religię i religijność, zmienia się i tylko częściowo odpowiada klasycznym ujęciom religii i Kościoła. Współczesne „pole religijne” obejmuje bardzo różne formy i kształty tego co religijne, łącznie z okultyzmem, *New Age* i różnymi odmianami parareligii. Z teoretyczno-naukowego punktu widzenia ta nowa sytuacja społeczna pociąga za sobą konieczność przemyślenia tego, co religią jest i co nią nie jest,

---

²⁰ W. Piwowarski, *Kościół i religijność w przemianie*. W: *Przemiany religijności społeczeństwa polskiego w świetle badań lubelskiego środowiska naukowego*, red. W. Piwowarski, J. Styk, Polskie Towarzystwo Socjologiczne, Warszawa 1993, s. 25.

a także częściowego odejścia od teorii i metod dotychczasowej socjologii religii. Nowe formy pozakościelnej religijności nie mogą być mierzone tradycyjnymi kategoriami i ich wskaźnikami.

W dotychczasowych badaniach empirycznych często poza zasięgiem socjologów pozostaje religijność sprywatyzowana, niewidzialna, postmodernistyczna, płynna, „religijność-układanka” („Patchwork Religion”), „Bricolage” (Danièle Hervieu-Léger), „Religionskompositionen” (Paul M. Zulehner). Potrafimy o niej już sporo powiedzieć teoretycznie, nie potrafimy jej jeszcze zoperacjonalizować empirycznie. W sekularyzowanych państwach Europy Zachodniej socjolog, który pyta, kto i jak często uczęszcza na mszę niedzielą, jakie treści dogmatyczne uznaje za prawdziwe (wierzy w nie), obejmie swoim badaniem jedynie tylko część ludzi religijnych. Nie dotrze do tych, którzy uważają się za religijnych, ale pozostają poza oficjalnymi strukturami Kościoła. Chrześcijańska i religijna tożsamość zmieniają się. Tradycyjnym instrumentarium badawczym zorientowanym na substancjalno-chrześcijańskie rozumienie religijności – nie uchwyci się wszystkich subiektywnych form życia religijnego.

3. Typologia religijności

Ogólnie można powiedzieć, że religijność jest odpowiedzią człowieka na doświadczenie Transcendencji, która przejawia się w doktrynie, rytach, moralności, w formach organizacyjnych i społecznych, w dziełach materialnych itp., w określonym kontekście społeczno-kulturowym. Można ją ująć zarówno jako religijność zinstytucjonalizowaną (kościelna), jak i religijność niezinstytucjonalizowaną (pozakościelna, sprywatyzowaną). W Polsce – mimo niewątpliwych zmian w religijnym krajobrazie – religijność kościelna pozostaje wciąż dominującą formą, a stąd schematy badawcze prof. Piwowarskiego, socjologa „kościelnie zinstytucjonalizowanej religijności katolickiej”, są wciąż aktualne.

Według Władysława Piwowarskiego można wyodrębnić trzy typy postaw katolików polskich wobec religii: religijność tradycyjną, pogłębioną i selektywną.

- a) Religijność tradycyjna związana z Kościołem ludowym. Wierzący tradycyjnie są raczej „tradycjonalistami”, ten typ religijności jest w stanie dostarczyć im sensu i identyczności, nawet jeżeli nie

pokrywa się on całkowicie z wymaganiami Kościoła (model religijności instytucjonalnej). Niekiedy wierzący tradycyjnie negują lub kwestionują jakieś prawdy wiary lub zasady moralne, ale jest to raczej następstwo zaniedbania religijnego, które znajduje taki wyraz w rozluźnieniu więzi z Kościołem i z parafią (selektywność bezrefleksyjna i nieumotywowana).

- b) Religijność pogłębiona na dwóch poziomach: instytucjonalnym i wspólnotowym. W pierwszym wymiarze chodzi o katolików identyfikujących się w sposób świadomy z Kościołem pod względem doktrynalnym, jak i pod względem zachowań kulturowych i moralnych. Do zaleceń Kościoła stosują się w życiu osobistym, rodzinnym i społecznym, popierają akcje parafialne, regularnie praktykują. W drugim wymiarze wskazuje się na członków ruchów i wspólnot religijnych oraz stowarzyszeń katolickich, którzy koncentrują się na autentycznej religijności ewangelicznej i jej wpływie na życie codzienne.
- c) Religijność selektywna (wybiórcza), najbardziej upowszechniająca się tendencja przemian w polskim katolicyzmie, ujawniająca się w świadomości i zachowaniach religijnych. U wierzących selektywnie widoczny jest wpływ procesów racjonalizacji, prywatyzacji i indywidualizacji. Nie doceniają oni w pełni roli tradycji religijnej, autorytetu księży, doktryny religijnej i Kościoła w ogóle. Poszukują własnych legitymizacji dla wyznawanego światopoglądu, często kwestionują lub odrzucają zasady moralne Kościoła, rzadziej dogmaty wiary. Ich więź z Kościołem jest osłabiona. Nie jest to jednak zaniedbanie, lecz świadomy wybór wtopiony w biografię jednostki ludzkiej²¹.

Religijność polska jest teocentryczna, chrystologiczna i maryjna, ale w przeważającej mierze podlega procesowi selektywizacji. Selektywność ma swój początek w subiektywizmie, który jest jednym z podstawowych czynników procesu przemian. Katolicy polscy dokonują wyboru prawd wiary i zasad moralnych, jedne z nich akceptują, w inne wątpią, a jesz-

---

²¹ Tenże, *Religijność narodu a religijność życia codziennego*. W: *Religijność społeczeństwa polskiego lat 80. Od pytań filozoficznych do problemów empirycznych*, red. M. Grabowska, T. Szawiel, Wydział Filozofii i Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005, s. 189–201.

cze inne odrzucają. Zasięg procentowy postaw selektywnych katolików polskich w stosunku do kościelnego depozytu wiary i moralności jest znaczny (ponad 60% ogółu katolików). Rozziew pomiędzy religijnością i moralnością odnosi się szczególnie do moralności małżeńskiej i rodzinnej²².

Profesor Piwowarski zajmował się przede wszystkim socjologią religii i socjologią moralności, ale także metodologią badań naukowych, socjologią rodziny, teologią pastoralną, filozofią społeczną i katolicką nauką społeczną. Szczególne miejsce w polskiej socjologii religii zajmują jego badania nad religijnością katolików warmińskich, studia nad religijnością wiejską i miejską w woj. lubelskim, opracowania teoretyczne dotyczące socjologicznych teorii religii oraz operacjonalizacja pojęcia „religijność”. Piwowarski jest twórcą oryginalnych koncepcji: religijności funkcjonującej na dwóch płaszczyznach (ogólnonarodowej i życia codziennego), rytuałów religijnych, parafii jako grupy społecznej i wspólnoty, teorii religijności selektywnej, paradygmatu empirycznych badań nad religijnością, a także przemianami społeczno-politycznymi po 1989 r. Jego prace socjologiczne są ważną częścią składową polskiej socjologii religii i wyznaczały jej rozwój od końca lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku.

4. Zakończenie

Ks. prof. Piwowarski przyczynił się w sposób znaczący do uprawomocnienia socjologii religii jako dyscypliny odrębnej, do uwyrażnienia swoistości przedmiotu badań, dopracowania się odrębności warsztatowej i znaczącego miejsca w strukturze nauk społecznych. Współczesna socjologia religii uzyskała status odrębnej dyscypliny empirycznej, uprawianej zgodnie z metodologią nauk społecznych. Przez stosowany system eksploracji różni się od wartościujących (filozoficznych i teologicznych) ujęć fenomenu religijnego.

Ks. prof. Władysław Piwowarski nie stworzył jakiegś ogólnej, oryginalnej socjologicznej teorii religii, ale niewątpliwie przyczynił się do wypracowania w Polsce koncepcji socjologii religii jako subdyscypliny socjologicznej oraz stworzył własny (oparty głównie na literaturze nie-

²² Tenże, *Socjologia religii*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1996, s. 333–334.

mieckiej i angielskiej) schemat badania religijności. Często podkreślał, że jego socjologia religii jest wolna od wpływów ideologicznych i instytucjonalnych. Niemniej jednak nawet tak skonstruowana socjologia religii nie jest w stanie uwolnić się od konstruktywnego dialogu z teologią i filozofią religii oraz filozofią moralności. Dialog ten jest w dalszym ciągu w fazie początkowej i dotyczy raczej społecznych wymiarów Kościoła. Polska socjologia religii ma głównie charakter odtwórczo-naśladowczy w stosunku do nowych idei i rozwiązań w socjologii światowej. Nie pojawiły się w niej jakieś idee, które uzyskały oddźwięk w skali europejskiej czy światowej.

Ważny w tym kontekście jest wypracowany i upowszechniony schemat interpretacyjny dotyczący dwóch płaszczyzn funkcjonowania religijności w Polsce: ogólnonarodowej (trwałość religijności w jej specyficznych uwarunkowaniach) i codziennej (przemiany religijności podobne do tych, które występują w społeczeństwach wysoko rozwiniętych). Rośnie mianowicie liczba ludzi deklarujących wiarę (katolicyzm), ale zarazem odrzucających niektóre dogmaty i normy etyczne głoszone przez Kościół. Fakt, że Kościół katolicki do pewnego stopnia okazał się funkcjonalny w społeczeństwie polskim i wyparł na margines ateizm, nie oznacza, że Polska nie została dotknięta procesami dechrystianizacji.

Z metodologicznego punktu widzenia dużą zasługą profesora Piwowarskiego jest dokonanie operacjonalizacji pojęcia „religijność”. Wiąże się z tym skonstruowanie definicji religijności, znalezienie układów odniesienia w badaniach nad religijnością oraz adekwatny wybór parametrów i wskaźników religijności. Dymensjonalny model badania zjawisk religijnych zawiera określenie religii jako najbardziej ogólnego odniesienia do rzeczywistości pozaempirycznej i wyraża się w badaniu jej przejawów: globalnego stosunku do wiary, wiedzy religijnej, przekonań religijnych, doświadczenia religijnego, praktyk rytualno-kultowy, moralności motywowanej religijnie i stosunku do wspólnoty religijnej.

Metoda parametrów i wskaźników opracowana przez ks. prof. Piwowarskiego pozwala nie tylko na przedstawienie religijności w skali globalnej, ale i w jej poszczególnych warstwach (aspektach) w skali społecznej (religijność środowiskowa). Wydaje się ona dostarczać bardziej wiarygodnych wyników niż oparte na znacznej dowolności badanie religijności indywidualnej przez rekonstrukcję losów ludzkich. Dymensjonalny model

religijności nie wyklucza zresztą innych sposobów zbierania danych o religijności indywidualnej i środowiskowej.

W badaniach empirycznych ks. Piwowarski gromadził zawsze olbrzymi materiał źródłowy dotyczący różnych przejawów religijności. Zakres i rozmach tych badań jest ogromny i w zasadzie rzadko możliwy do osiągnięcia bez zinstytucjonalizowanej pomocy. Przy gromadzeniu materiałów w terenie posługiwał się różnymi metodami i technikami badawczymi, zwłaszcza ankietą, wywiadem oraz obserwacją bezpośrednią i pośrednią (archiwa parafialne i diecezjalne, miejscowa prasa, protokoły wizytacji biskupich, księgi parafialne itp.). Zgromadzony materiał był poddawany krytycznej ocenie od strony jego wartości poznawczej oraz możliwości i zasięgu wysuwania wniosków.

Profesor pozostawał pod wpływem światowej socjologii religii (francuskiej, niemieckiej, angielskiej), ale uprzystępniał polskiemu czytelnikowi teoretyczny dorobek Zachodu nie w sposób kopiujący, lecz twórczy. Wprawdzie w badaniach nad religijnością miejską i wiejską w puławskim rejonie uprzemysłowionym (w 1989 r. przeprowadzono po raz trzeci badania ogólnomiejskie nad religijnością w Puławach)²³ opierał się na teorii wpływu urbanizacji i uprzemysłowienia na religijność, to jednak wypracowywał jednocześnie szersze układy odniesienia i założenia teoretyczne w badaniach nad religijnością, jak teoria selektywnej religijności i religijności indywidualnej. Opierając się na wypracowanych założeniach teoretycznych daleki był od skrajnego empiryzmu.

Ks. profesor kontynuował i wciąż udoskonalał studia nad przemianami funkcji rodziny, nad wpływem pluralizmu społeczno-kulturowego na religijność, nad ruchem pielgrzymkowym, rytuałem religijnym, Kościołem ludowym i religijnością ludową, przemianami religijności w kontekście społeczeństwa socjalistycznego oraz pluralistycznego i inne. Cenną była rozwijana teoria rytuału religijnego, w której autor mniej interesował się samym zachowaniem rytualnym, więcej natomiast znaczeniem rytuału, symbolami i wartościami jako istotnymi elementami rytuału.

Ważną dziedziną refleksji teoretycznej profesora Piwowarskiego były rozważania na temat parafii i rodziny, będące centralnymi problemami życia społecznego i Kościoła w Polsce. Jest rzeczą jasną i nieulegającą

---

²³ T. Pogórska, *Przemiany religijności katolików w warunkach totalitaryzmu. Studium socjologiczne na przykładzie Puław*, Lublin 2002 (mps pracy doktorskiej).

dziś wątpliwości, że odnowa religijna życia Kościoła musi rozpocząć się od wspólnoty parafialnej i że przede wszystkim od tej wspólnoty zależy jej kierunek i osiągnięte rezultaty. Konieczna jest przemiana struktury parafii, pogłębienie jej życia, osiągnięcie prawdziwej wspólnoty i zintegrowanej grupy społecznej. Nowe małe wspólnoty religijne o charakterze nieformalnym powinny być także w jakiś sposób włączone w system parafialny (neokatechumenat, oazy, grupy charyzmatyczne i wiele innych)²⁴.

Trwałe miejsce w polskiej socjologii religii uzyskały takie ważne propozycje teoretyczne i empiryczne lubelskiego profesora, jak: socjologiczna definicja religii, wielodymensyjny model badania religijności, religijność ogólnonarodowa (ogólna) i religijność dnia codziennego (codzienna), koncepcja rytuałów religijnych, koncepcja doświadczenia religijnego, parafia jako grupa społeczna i wspólnota, teoria religijności selektywnej, religijne funkcje rodziny, teoria socjalizacji, teoria sekularyzacji sterowanej i spontanicznej, typologie parafian i katolików, ludności wiejskiej i miejskiej ze względu na stosunek religii oraz wiele nowych rozwiązań dotyczących metod i technik badań socjologicznych nad religijnością i moralnością, m.in. kwestionariusze ankiet do badania religijności, moralności i doświadczenia religijnego. Ks. Piwowarskiemu zawdzięczamy teoretyczne, metodologiczne i empiryczne pogłębienie dwóch subdyscyplin socjologicznych: socjologii religii i socjologii moralności.

Osiągnięcia ks. prof. Piwowarskiego w dziedzinie teorii i metodologii socjologii religii pozwalają na stwierdzenie, że jest on twórcą szkoły socjologicznej. Zasadą tej szkoły jest obiektywne, naukowe i neutralne badanie zjawisk i procesów społeczno-religijnych. Rozwinęła ona wiele kierunków badań, które znalazły wyraz w pracach profesora, jego uczniów i wielu innych socjologów, którzy odwołują się do zaleceń teoretycznych i metodologicznych tej szkoły. Z merytorycznego punktu widzenia podejmowane studia zmierzały nie tylko do ukazania stanu religijności polskiej, ale także do uchwycenia procesów przemian, głównych tenden-

---

²⁴ W. Sadłoń, *Lubelsko-warszawska szkoła socjologii religii*. W: *Polska socjologia wczoraj i dziś. Młodzi socjologowie wobec problemów, tradycji i teraźniejszości*, red. K. Łuczaj, K. Kaczorowski, Wydawnictwo AGH, Kraków 2011, s. 99–108; A. Wysocki, *Dynamika zmian parafii a jej elementy istotne. Śladami pioniera socjologii parafii ks. Franciszka Mirka*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Warszawa 2018.

cji przemian religijności oraz do wyjaśnienia stanu i procesów przemian religijnych przy konstruowaniu teorii średniego zasięgu²⁵.

Na zakończenie rozważań o socjologii religii Władysława Piwowarskiego przytoczymy trzy wypowiedzi nawiązujące do zagadnień podjętych w tym artykule.

a) „Ujęcie religijności popularyzowane w ramach lubelskiej szkoły socjologii religii reprezentowanej przez Piwowarskiego, było zdominowane przez perspektywę instytucjonalną i kościelną. Typowe dla tego ujęcia było traktowanie jako normy tych postaw wobec religii, które są określane przez Kościół rzymskokatolicki, a jednocześnie uznawanie indywidualizacji w zakresie wiary i moralności za odstępstwo od niej. Należy przy tym jednak zaznaczyć, że w latach 70. i 80. XX wieku przyjęcie w Polsce innej perspektywy było bardzo utrudnione. Społeczeństwo polskie pod względem religijnym było bardzo jednorodne, a religijność mocno powiązana z Kościołem rzymskokatolickim. Dopiero po 1989 roku, i to bardzo powoli, zaczęły następować zmiany w tym zakresie”²⁶. Nie rezygnując z perspektywy instytucjonalnej i kościelnej trzeba w większym zakresie uwzględniać perspektywę pozainstytucjonalną i pozakościelną.

b) „Masowy wymiar katolicyzmu pozostaje spadkobiercą i do pewnego stopnia kontynuatorem tradycyjnej religijności ludowej, opisanej przez Stefana Czarnowskiego i Edwarda Ciupaka. Badacze ci podkreślali jej znaczenie, jako faktu głównie obyczajowego o znaczeniu instrumentalnym, dla kształtowania więzi w społeczności lokalnej. Upowszechniając się i częściowo modyfikując w innych typach zbiorowości, fenomen religijności ludowej pozostaje pod wpływem modelu instytucjonalnego (kościelności) i – na co zwraca uwagę W. Piwowarski – charakteryzuje się przywiązaniem do „wiary ojców”, jednak bez dostatecznego jej pogłębienia. Manifestacją wielkości tego typu katolicyzmu, »gigantyczną operacją na zachowaniach symbolicznych« są pielgrzymki z udziałem

---

²⁵ A. Wołk, *Socjologia religii w Polsce po II wojnie światowej*. W: *Socjologia życia religijnego w Polsce*, red. S.H. Zaręba, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Warszawa 2009, s. 48–50.

²⁶ I. Borowik, *Od sekularyzacji do powrotu religii na scenę publiczną: trendy rozwojowe światowej socjologii religii z uwzględnieniem dorobku lubelskiej szkoły socjologii religii w Polsce*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2019, vol. 11, nr 1, s. 106.

Jana Pawła II²⁷. Warto byłoby zbadać, co dzisiaj dzieje się z religijnością ludową i z katolicyzmem ludowym w Polsce.

c) „Skoro wypada, bym przy takiej okazji coś powiedział, przywołam niektóre osoby związane z pracami Katedry, chociaż niekoniecznie formalnie. Ks. Władysław Piwowarski. On prawdopodobnie nie był świadomy, że pracował dla naszej mariologii i maryjności, tak jednak faktycznie było. Jako socjolog religii przeprowadzał badania nad religijnością ludową: *Kościół ludowy wobec potrzeb i problemów duszpasterstwa*, w: *Religijność ludowa* (red. W. Piwowarski), Wrocław 1983, s. 333–367; *Religijność wiejska w warunkach urbanizacji. Studium socjologiczne*, Warszawa 1971. Badając religijność parafii pod Puławami, odślonił jej blaski i cienie, a nawet nędze... Episkopat raczej negatywnie oceniał te publikacje Piwowarskiego, m.in. dlatego, że łatwo można było wykorzystywać je przeciwko Kościołowi w krytyce jego duszpasterstwa. Dla mnie dania młodego i zadziornego ks. Władysława miały znaczenie odślaniania problemu religijności ludowej i maryjności. [...]. Tak to ks. Piwowarski, biskupi latynoamerykańscy, kard. Newman i Wojtek Życiński z ks. prymasem Wyszyńskim są odpowiedzialni za uwrażliwienie naszej Katedry Mariologii na maryjność i mariologię ludową. Są odpowiedzialni, ponieważ uzasadniało potrzebę z jednej strony głębokiego szacunku, z drugiej odważnej i obowiązkowej krytyczności²⁸. Warto byłoby podjąć badania nad religijnością maryjną w Polsce w XXI w.

Bibliografia

- Berger P.L., *Sekularyzacja a problem wiarygodności religii*, tłum. W. Kurdziel, W: *Socjologia religii*, red. Franciszek Adamski, Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, Kraków 1984.
- Berger P.L., *Święty baldachim. Elementy socjologicznej teorii religii*, tłum. W. Kurdziel, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 1997.

---

²⁷ M. Sroczyńska, *Kilka uwag na temat modernizacji i religijności społeczeństwa polskiego*. W: *Kultury religijne. Perspektywy socjologiczne*, red. A. Wójtowicz, Wydawnictwo: Wyższa Szkoła Społeczno-Gospodarcza w Tyczynie, Warszawa–Tyczyn 2005, s. 223.

²⁸ S.C. Napiórkowski, *Impresje z historii Katedry Mariologii KUL*, „Teologia w Polsce” 2021, vol. 15, nr 1, s. 160.

- Borowik I., *Odbudowywanie pamięci. Przemiany religijne w Środkowo-Wschodniej Europie po upadku komunizmu*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2000.
- Borowik I., *Od sekularyzacji do powrotu religii na scenę publiczną: trendy rozwojowe światowej socjologii religii z uwzględnieniem dorobku lubelskiej szkoły socjologii religii w Polsce*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2019, vol. 11, nr 1.
- Iwan R., *U progu polskiej demokracji. Szkice etyczno-społeczne – wywiady – rozmowy*, Wydawnictwo Norbertinum, Lublin–Kilonia 1994.
- Marczewski M., *Ks. prof. Władysław Piwowarski (1929–2001)*, „Collectanea Theologica” 2006, vol. 76, nr 1.
- Mariański J., *Moi wielcy Mistrzowie i Nauczyciele w socjologii religii i moralności*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2020.
- Napiórkowski S.C., *Impresje z historii Katedry Mariologii KUL*, „Teologia w Polsce” 15: 2021, nr 1.
- Ondrej Š., *Úvod do sociológie náboženstva. Filozofická fakulta UKF v Nitre*, Nitra 2021.
- Piwowarski W., *Kościół i religijność w przemianie*. W: *Przemiany religijności społeczeństwa polskiego w świetle badań lubelskiego środowiska naukowego*, red. W. Piwowarski, J. Styk, Polskie Towarzystwo Socjologiczne, Warszawa 1993.
- Piwowarski W., *Religijność miejska w rejonie uprzemysłowionym. Studium socjologiczne*, Biblioteka „Więzi”, Warszawa 1977.
- Piwowarski W., *Religijność narodu a religijność życia codziennego*. W: *Religijność społeczeństwa polskiego lat 80. Od pytań filozoficznych do problemów empirycznych*, red. M. Grabowska, T. Szawiel, Wydział Filozofii i Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005.
- Piwowarski W., *Religijność wiejska w warunkach urbanizacji. Studium socjologiczne*, Biblioteka „Więzi”, Warszawa 1971.
- Piwowarski W., *Socjologia religii*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1996.
- Piwowarski W., *Socjologia religii w Polsce – problemy legitymizacji dyscypliny*, „Przegląd Religioznawczy” 1997, nr 1.
- Piwowarski W., *Wprowadzenie*. W: *Socjologia religii. Antologia tekstów*, red. W. Piwowarski, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 1998.
- Piwowarski Władysław [biogram]. W: G. Polak, *Kto jest kim w Kościele. Eku-
meniczne „who is who” chrześcijaństwa w Polsce. Stan na dzień 15 lutego*

- 1999 r. Wydawca: Katolicka Agencja Informacyjna, Warszawa 1999.
- Pogórska T., *Przemiany religijności katolików w warunkach totalitaryzmu. Studium socjologiczne na przykładzie Puław*, Lublin 2002 (mps pracy doktorskiej).
- Ryczan K., Ks. Władysław Piwowarski, 1 stycznia 1929–4 sierpnia 2001, „Studia Socjologiczne” 2001, nr 3.
- Sadłoń W., *Lubelsko–warszawska szkoła socjologii religii. W: Polska socjologia wczoraj i dziś. Młodzi socjologowie wobec problemów, tradycji i teraźniejszości*, red. K. Łuczaj, K. Kaczorowski, Wydawnictwo AGH, Kraków 2011.
- Sroczyńska M., *Kilka uwag na temat modernizacji i religijności społeczeństwa polskiego. W: Kultury religijne. Perspektywy socjologiczne*, red. Andrzej Wójtowicz, Wydawnictwo: Wyższa Szkoła Społeczno-Gospodarcza w Tyczynie, Warszawa–Tyczyn 2005.
- Święś K., *Wkład ks. prof. Władysława Piwowarskiego w rozwój katolickiej nauki społecznej*, „Roczniki Teologiczne” 2004, vol. 51, nr 6.
- Wołk A., *Socjologia religii w Polsce po II wojnie światowej. W: Socjologia życia religijnego w Polsce*, red. S.H. Zaręba, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Warszawa 2009.
- Wójtowicz A., *Współczesna socjologia religii. Założenia, idee, programy*, Wyższa Szkoła Społeczno-Gospodarcza w Tyczynie, Tyczyn 2004.
- Wysocki A., *Dynamika zmian parafii a jej elementy istotne. Śladami pioniera socjologii parafii ks. Franciszka Mirka*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Warszawa 2018.

Summary

Fr. prof. Władysław Piwowarski is known in Poland and abroad primarily as a sociologist of religion. His sociological works are an important component (one would like to say – classic) of the Polish sociology of religion, they have determined and still determine its development. Most of them closed a certain stage in the development of the sociology of religion in Poland and opened a new one. Today it would be difficult to imagine a thorough study of religiosity without taking into account the sociological achievements of Fr. prof. Piwowarski. In this study, we will only focus on selected aspects of his concept

of the sociology of religion (sociology of religion as a sociological subdiscipline), religiosity as a subject of sociological research, methodological problems of the sociology of religion). We ignore his scientific achievements in the fields of sociology of morality, social philosophy, Catholic social science and pastoral theology.

Keywords: Władysław Piwowarski, legacy, sociology of religion